

Hányszor lehet egy embert eltemetni?

Nagy Imre újratemetésének „ügye” a modellváltásra készülő állampárti döntéshozatalban – 3. Jogi és állambiztonsági dimenzió

Azt világosan rögzítsük, ti. nekünk a párton belül érvanyagot kell adni a párttagságunknak. Hát ezt hol fogjuk megfogalmazni. Azt világosan rögzítsük le, hogy ismereteink szerint 1956 után párttestületek a perekben, a konkrét ügyekben nem foglaltak állást. És innen teszem zárójelbe, ez a párt önvédelmének érdekében kell kijelentenünk. [...] Ti. abba mi nem mehetünk bele, hogy pártvezető ezekbe nem adott utasítást. Mit tudom én, hogy adott-e, nem adott¹ (Grósz Károly).

A dolgozatunk előző két részében a párt nézőpontjából elemeztük 1956 és Nagy Imre szimbolikus jelentőségét, a kádári rendszerben e szimbólum „kezelési mechanizmusait”, valamint igyekeztünk rámutatni, hogy e szimbólum „kezelési mechanizmusai” a rendszerváltozás során hogyan módosultak, milyen politikai kérdésekkel fonódtak össze, és e kérdések kezelése a párton belül milyen politikai döntéseket eredményezett. Tanulmányunk befejező része abba kíván betekintést adni, hogy a nyíltan vállalt politikai nyilatkozatok és döntések mögött milyen taktikai szándékok és milyen operatív intézkedések álltak.

Ahogy az előző tanulmányunk zárszavában megfogalmaztuk, a párt által is vállalt népfelkelés minősítés egyben azt is jelentette, hogy Nagy Imre és az ő nevével fémjelezett reformpolitika kikerült a rendszerellenesség kategóriájából. Nagy Imre újratemetése „rendezhetővé vált” anélkül, hogy az feltétlenül a párt hatalmának létjogosultságát kérdőjelezné meg. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az ettől kezdve elkerülhetetlen újratemetés nem rejtegetett a hatalom számára veszélyforrásokat. A temetés eseményeinek a lehetőségek szerint való kontroll alatt tartása a párt számára továbbra is egzisztenciális kérdés maradt.

RIBA ANDRÁS (1987) történész, a RETÖRKI kutatója.

SZEKÉR NÓRA a RETÖRKI kutatója.

* A tanulmánynak a *Hitel* előző, júliusi számában megjelent 2. részéből sajnálatos módon kimaradtak a lábjegyzetek. A lábjegyzetekkel kiegészített írás folyóiratunk honlapján, a 2014/júliusi szám anyagai között érhető el.

1 Grósz Károly a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén. MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

Jól szimbolizálja a dolog jelentőségét, hogy 56 kapcsán a párt berkein belül, a PB-ben és a KB-ban, elsőként a megfelelő minősítés körül zajlott a vita. E vita lezárulása után ezt a szerepet Nagy Imre értékelése, az újratemetéssel kapcsolatban felmerülő kérdések vették át.

Központi kérdés volt a párt számára, hogy a kommunista rendszer szerkezeti elemeit jelentő koncepciók perekkel és törvényteleniségekkel kapcsolatos „történelmi igazságtétel” határait mi módon lehet kézben tartani. A kérdés súlyát és az ezzel kapcsolatos nehézségeket jól jellemzi a KB 1989. február 20–21-én tartott ülésén zajló szenvedélyes és olykor személyeskedésig fajuló vita. Fejti György terjesztette elő a február 7-ei PB-ülésem elfogadott javaslatot, miszerint a PB „a büntetőperek számbavételével kapcsolatos pártpolitikai feladatok ellátása céljából bizottság működését tartja szükségesnek”, hogy az 1945 decembere és 1962 közé eső időszak pereit, amelyeknél „nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy koncepciók elemeket tartalmaznak”, felülvizsgálja.² Fejti hangsúlyozta, hogy a mérlegelés elsősorban politikai szempontból és csupán másodsorban jogi szempontból történne, „hogy bizonyos politikai és jogi tanulságokat *önmagunk* [kiemelés a szerzőktől] számára levonjunk”. „Úgy tűnik – fogalmaz Fejti –, hogy érdemes vállalni azt a politikai kockázatot, ami azzal jár, hogy ennek a kérdésnek a rendezéséhez hozzákezdjünk, tudniillik nagyobb a kockázata mindenféle vélt vagy valós elhallgatásnak ebben az ügyben.”³ A vita hevében már kevésbé szabatosan fogalmazva: „...itt is a körmünkre égett valami. Film van, tv-ből, csapból csorog, csak éppen nem tudom, hogy mi történt, és hogy ezt az egész problematikát hogyan lehet politikailag és jogilag kezelni.”

Grósz Károly a javaslat jelentőségét az alábbiakban foglalta össze: „Mi csak arra kérünk döntést, 'csak'-ot tudatosan fogalmaztam, hogy legalább tájékozódjunk és tudjuk, hogy mit kell elintézni.” Majd kissé komikusan hozzátette: „Egy év múlva nyugdíjba megyek, és nem tudom, hogy mi van ezekkel az ügyekkel. Nem egyéni kíváncsiság hajt ebben, szeretném világosan megmondani! De ez a vezetés felvállal egy olyan terhet, ami mögött nem tudja, hogy mi a tartalom.”⁴

Aczél György a vitában pánikszzerű kirohanást intézett a javaslattal szemben, mondván, hogy egy ilyen felülvizsgálat az esetek többségében alaptalan vádakra épülő, személyeskedő bűnlajstromokkal árasztja majd el az amúgy is sokat szenvedett hozzátartozókat, ami embertelen eljárás lenne. Úgy gondoljuk, Aczél szavai mögött valójában nem az áldozatok hozzátartozóiért való őszinte aggodás

2 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 406.

3 I. m. 392. Fejti György előterjesztésében kilenc nagyobb tárgykörben javasolta a felülvizsgálatot: a Magyar Közösséggel és a Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párttal összefüggő perek, a nagy gazdasági perek, a katonatiszti perek, a szociáldemokrata perek, az egyházi perek, az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos perek, a jugoszláv perek, a szabotázsperek ügyében, valamint ezekkel a kérdésekkel párhuzamosan külön foglalkoznának a kitélepítésekkel és internálásokkal.

4 I. m. 396.

húzódott, sokkal inkább a perek felülvizsgálata után felmerülő kérdés, a törvénytelenésekben szerepet játszó személyes felelősségének és felelősségre vonhatóságának a kérdése.

E probléma feletti aggodás rejlik Vajda György kérdése mögött is: „Nem lehetne-e kettéválasztani ezt a kérdést úgy, hogy elválasztani a jogi rehabilitációt a peranyagok tételes áttekintésétől?”⁵ Kulcsár Kálmán vázol fel a vitában egy olyan megoldást, mely alkalmas lehet e probléma orvoslására: „Tehetünk majd egy olyan javaslatot [...], hogy ezeket az ügyeket úgy zárjuk le, hogy meghatározott perkategóriákban az ártatlannak bizonyult vádlottakat törvény által rehabilitáljuk. Tehát semmi módon ne kerüljön sor újbóli bírósági tárgyalásra. Megállapítjuk, hogy x perkategóriákban vagy perekben az elítéltek ártatlanok, vagy megalapozatlanul ítélték el őket – valamilyen ilyen kifejezést használunk – és talán ez lenne a legjobb módja annak, hogy semmifajta módon ne bolygassuk föl azokat az eseményeket, amelyekben ezek az emberek részt vettek vagy elszenvedtek.”⁶ A PB által javasolt politikai elemzést végző bizottság felállítását a KB ülés e vitája után elfogadták, amely hivatalosan a kormány megbízásából működött.

A kérdéskör jogi rendezésének kereteit már nem a párt, hanem a Minisztertanács kezdeményezte, igyekezve minél inkább eltávolodni a párt közvetlen irányítása alól, illeszkedve a politikai átalakulás azon irányába, hogy a párt és kormány egymástól mind inkább függetlenül működő, önálló testületté váljon. Itt azonban egy megjegyzés erejéig fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy ez a tendenciózusan deklarált intézményi önállóság semmiképpen sem jelentett „jogállami” függetlenséget. A rehabilitáció előkészítésében igazságügy-miniszterként fontos szerepet játszó Kulcsár Kálmán az alábbiakban foglalta össze a kormány intézkedéseit: „A kormány kezdeményezte Nagy Imre és vádlottársai ügyében a **törvényességi óvás** benyújtását, az 1956. évi eseményekkel kapcsolatban lefolytatott, majd egyes nagy koncepciós perekben, illetőleg az 1945 és 1963 közötti törvénytelen perekben elítéltek ügyeinek törvényességi felülvizsgálatát, a megalapozatlan ítéletek törvénnyel való **semmissé tételének** [kiemelés a szerzőktől] céljával.”⁷

Mit takar e két különböző jogi eljárás, és milyen politikai következményei vannak e különbségeknek?⁸ A törvényességi óvást, melyet a legfelsőbb ügyész emelhetett, az 1951-ben elfogadott polgári perrendtartás vezette be, megteremtve ezzel a jogerősen elbírált ügyek felülbíráhatóságának lehetőségét.⁹ A törvényes-

5 I. m. 395.

6 I. m. 397.

7 Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988–1990.* Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 136.

8 Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Kahler Frigyesnek, akinek magyarázó jegyzetei nagy segítséget nyújtottak probléma értelmezésében.

9 Az eljárás 1992-ig volt hatályban, amikor az Alkotmánybíróság mint a jogállamisággal ellentétes jogintézményt megszüntette.

ségi óvás esetében az ítélet és a hatályban levő törvények összeférhetetlenségét, valamint a tényállás és az ítéletre vonatkozóan abból levont következtetések tarthatatlanságát kell bizonyítani. A törvényességi óvás tehát afféle fellebbezés, amely nem jelent perújrafelvételt, vagyis nem teszi szükségessé a bírósági szakasz előtti anyagok vizsgálatát, új ítélet kimondását, csupán hatályon kívül helyezheti a megkérdőjelezett ítéletet.

Az 1989–2000 között hatályba lépő négy semmisségi törvény¹⁰ – lényegüket tekintve a fent idézett vita során Kulcsár Kálmán által megfogalmazott javaslat formába öntése – a kommunista diktatúra politikai, erkölcsi és jogi visszaéléseit volt hivatva orvosolni olyan módon, hogy a konkrét bírósági eljárások felülvizsgálata nélkül a törvény által meghatározott kategóriába tartozó eljárásokat meg nem történtnek, semmisnek tekinti, felmentve ezzel a vádlottakat minden jogi, morális és politikai hátrány és megbélyegzés alól. Miután a törvénytelenégeket elszenvedők száma több százezer, ez az eljárás nehezen megoldható gyakorlati problémákat is áthidal. Ugyanakkor a semmisségi törvény a magyar igazságszolgáltatás szerveit felmentette a konkrét eljárások törvényességi szempontból való vizsgálatának kötelezettsége alól. A semmisségi törvények „kollektív” ítéletet mondanak egy politikai rendszer és annak eljárásrendje felett, de e gesztussal egyben az egyénre szabott, jogi következményekkel járó vizsgálatok kötelezettségét is lesöprik az asztalról. E kollektív arctalanságban a rendszerben játszott személyes felelősség nem körvonalazódik, a kommunista rendszerben alkalmazott hatalomtechnikai eljárások, a jogi visszaélések mechanizmusai büntetőjogi szempontból nem kerülnek elemzés tárgyává. A rendszerváltozás során alkalmazott rehabilitációs eljárások hiányosságait és fonákságait Kahler Frigyes és Zinner Tibor munkáikban alaposan elemezték. Kahler Frigyes mutatott rá, hogy az egyéni vizsgálatok ellehetetlenítése azt is jelentette, hogy a hatalom részéről felhánytorgatott ellenforradalmi tendenciák és bűnök – mint például Tóth Ilonával szemben gyakran emlegetett gyilkossági vádak¹¹ vagy a pártház ostromával kapcsolatos atrocitások – konstruált vol-

10 Első semmisségi törvény: 1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról.

Második semmisségi törvény: 1990. évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénytörtő elítélések semmissé nyilvánításáról.

Harmadik semmisségi törvény: 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról.

Negyedik semmisségi törvény: 200. évi CXXX. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolóással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról.

11 Jól jellemzi Tóth Ilona gyilkosként való megítélését Hollán Zsuzsanna felszólalása Nagy Imre újratemetését értékelő KB-ülésen. „Azért nem lehet elfeledkezni azokról, akik kommunista módon kiálltak, és azoknak a minősített gyilkosait [sic!], mert azért a 300 mártír között minősített gyilkosok is voltak: ott volt az a szigorló orvosnő is, aki intravénás benzinnel ölt, amit én nem tudok elfelejteni, mert fiatal orvosként számomra ez egy olyan megrázó dolog volt, hogy egy orvosnak egyszerűen nem lehet így viselkednie! Az orvosoknak mindenkor és minden betegten segítenie kell! Egy orvos nem ölhet, nem gyilkolhat! Ez minősített gyilkosság”, 1351.

ta sem tisztázható jogilag. Így azok fontos érveit jelenthetik továbbra is a párt részéről megfogalmazott kölcsönös sérelmekre alapuló védekezési mechanizmusnak vagy a forradalmi és ellenforradalmi elemeket egyaránt tartalmazó népfelkelés-elméletnek.

Mindemellett azzal az eljárással, hogy „az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések” az 1989. évi XXXVI. törvény alapján egy tollvonással nyertek jogorvoslatot, Nagy Imre újratemetésének hatodik koporsója egy egyszerű gyűjtőfogalommá vált. Az „ötvenhatosok” arctalan tömegéből egyedül Nagy Imre és társai emelkednek ki, 56 programadó vezéreivé avatva ezzel őket. Azzal, hogy a törvényességi óvás címén kizárólag a Nagy Imre-perben történt meg a bírósági eljárás felülvizsgálata, „megkezdődött a forradalom kisajátítása és a »hatodik koporsó« kirekesztése”¹² – fogalmaz Kahler Frigyes.

A KB 1989. május 29-ei ülésének legvégén Grósz Károly felolvasta Kádár János Központi Bizottsághoz intézett levelét. „Alulírott, arra kérem a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságát, hogy a Nagy Imre-ügy **bírósági kivizsgálását** szorgalmazza. A történelmi vizsgálatok már folynak. Az 1958. évi ítélet 31 esztendeje, az akkori jogi és törvényszerűség alapján folyt le. Kérem, vizsgálják felül ez ügyben saját szerepemet, beleszóltam-e a vizsgálat(ok)ba, beleszóltam-e az ítéletbe stb. Amennyiben a bíróság meghallgat, a legjobb tudomásom szerint minden kérdésre válaszolok. Amennyiben a bíróság bűnösnek tart, úgy azt mondja ki. Ha nem vagyok (bűnös), úgy kérem a Központi Bizottságot, hasson oda, szűnjenek meg a személyemet illető [inszinuálások] célozgatások. Fáradságukat előre köszönöm. Elvtársi üdvözlettel Kádár János.”¹³

Grósz Károly e levelet a következőkben kommentálta: „Tisztelt Elvtársak! Kötelességem volt a levelet a Politikai Bizottság megbízásából Önökkel megismertetni. Nem javaslok intézkedést. A bírósági ügy, illetve annak felülvizsgálata folyik. Arra mi ne adjunk sem az ügyészségnek, sem a bíróságnak megrendelést, hogy Kádár János személyét [itt] vizsgálják, nincs rá alap. Erre csak akkor kerülhetne sor, ha nem fellebbezés vagy törvényességi óvás, hanem **perújrafelvételre kerülne sor** [kiemelés a szerzőktől]. Akkor meg óhatatlanul, törvényszerűen együtt jár ezzel. De nincs indok arra, hogy itt mi ilyen vizsgálatot kezdeményezzünk. Tehát kérem, hogy vegyék tudomásul ezt a levelet ...”¹⁴

Grósz Károlynak Kádár János levelére adott válasza jól érzékelteti, komoly tétje van annak, hogy a Nagy Imre-per felülvizsgálata milyen jogi eljárás formájában történik. A dolog lényegére Fejti György egy igen fontos bizottsági ülésen megfogalmazott kérdése érzékletesen mutat rá: „A jogállamiság nézőpontjából, tehát a mai eszünkkel, mai filozófiánkkal kell felülvizsgálni ezt a pert,

12 Kahler Frigyes (kézirat), vö. N. Pál József: A hatodik koporsó. *Hitel*, 1998/7.

13 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 1054.

14 I. m. 1055.

vagy pedig a pártállamiság filozófiájával, tehát azzal, amiben ez történt?”¹⁵ A törvényességi óvás az utóbbira nyújt lehetőséget, hiszen ott az ítélet semmissé tétele a tényállásból levont következtetések tarthatatlanságára vagy a megállapított tényállások megalapozatlanságára épül. A levont következtetésekben keresi a logikai hibát, a tényállások megállapításakor elkövetett hiányosságokat, visszaéléseket vizsgálja. A tényállást azonban nem vizsgálja újra, nem indít tehát újabb nyomozást, nem keresi a tárgyalt eset más megközelítéseit.¹⁶ Hogy milyen mértékben a rendszeren belüli, annak logikájára épülő és a rendszer egészének felelősségét nem firtató eljárásról van szó, bizonyítja az, hogy azt maga a kommunista diktatúra hozta létre, és számos 56-os perben ezzel az eljárással hoztak felmentő ítéletet.

Jelen esetben a Nagy Imre-per törvényességi óvással való felülvizsgálata megteremtette annak a lehetőségét, hogy Nagy Imre és társai rehabilitálhatók voltak anélkül, hogy az a személyes felelősség kérdését felvetette volna akár Kádár János, akár más esetében. Grósz Károly ezért ódzkodott olyan határozottsággal egy perújrafelvételre alapuló eljárástól, hogy egy ilyen horderejű levelet a hosszú KB-ülés utolsó perceiben ismertetett, és a véleménynyilvánítás lehetőségét is kizárva a levél tudomásulvételére utasította párttagjait. Fock Jenőnek a már említett bizottságban történt hozzászólása nagyon jól demonstrálja a félelem mögött megbúvó motivációt: „Mért nem 57-ben történt a Nagy Imre-per, mért 58-ban. És ha ezt megnézik, akkor kimondom, nekem meggyőződés, hogy politikai gyilkosság volt Nagy Imre kivégzése. Politikai gyilkosság volt. Ha 57-ben történik a per, és itt jön nekem, hogy rehabilitálás vagy felülvizsgálat, akkor valamennyi időre elítélték volna őket ezért, azért, amazért, de nem úgy, hogy 53-ban összeesküdtek ellenük. Mert ez én szerintem dokumentálhatatlan, nem igaz. Politikai gyilkosság volt minden szempontból. Olyan szempontból is, hogy példát mutatni, de olyan szempontból is, hogy bosszút állni. [...] Én még sehol ezt nem mondtam, itt, ebben a szűk körben megmondom.”¹⁷ 1989 áprilisában, amikor ez a mondat elhangzott, elkerülhetetlen volt már, hogy az ilyen megállapítások ne csak egy titkosított bizottsági ülésen hangozzanak el, hanem a dokumentumok, amelyek ezeket az állításokat alátámasztják, belátható időn belül kutathatóvá fognak válni. Ez is a rendszerváltás következményei közé tartozik. Az azonban nem volt mindegy, hogy egy ilyen következtetésnek a levonása milyen következményekkel jár. Azzal, hogy a kérdés jogi következményekkel járó rendezése a törvényességi óvás formájá-

15 KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-i ülésén, MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

16 Fejti György a KB május 8-ai ülésén, amikor bejelenti Nagy Imre és társai elleni büntetőeljárás felülvizsgálatának megkezdését, ugyancsak hangsúlyozza, hogy az eljárás törvényességi óvás: „Tehát nem Nagy Imre szerepét kell megítélni, hanem azt, hogy az a tényállás, ami alapján az ítélet született, az jogilag megalapozott-e.”

17 KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén. MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

ban történt, ahol a tényállást tényként kezelik, a Nagy Imre-per háttérének tisztázása kikerült a bíróság hatásköréből. A feladat ilyenformán a történészekre hárult, ahol a meghozott „ítéletek” még a Fock Jenő által megfogalmazottaknál is terhelőbbek lehetnek akár, de büntetőjogi következménye – az elemzett szereplőkre nézve legalábbis – nincs.

A múlt árnyainak jogi úton történő „kezelése” kézben tartható volt tehát, de egy újabb feladatot jelentett, hogy a közvéleménnyel elfogadtassa: hunyjon szemet a történetek felett. A Nagy Imre-temetését megelőző KB-ülésen Horn Gyula e rendszer működtetésében szerepet vállaló ember nézőpontjából így fogalmazta meg a „történelmi igazságtétellel” kapcsolatos politika lényegét: „Kétségtől való tény [...], hogy voltak, akik kötelességüket teljesítették, voltak, akik ezen kötelességüket túlteljesítették azokban az időszakokban vagy azokban a eseményekben, ilyen vagy olyan formában. Ma nem ezeknek a számonkérésére van szükség. Ezt azért is fontosnak tartom az általános politikai helyzet szempontjából, mert nagyon sokan vannak azok egyfelől, akik ma nagyobb reformerek, mint valaha voltak, többen vannak ebben a teremben, akik akkor is felemelték a szavukat, amikor ez nem volt dicséretes, [...] de azért meg kell mondanom, hogy mindannyian, egyikünket sem kivéve, mi is szolgáltuk mindannyian a rossz politikát. Kivétel nélkül. Mert ha nem akartuk volna szolgálni, akkor akár pártapparátusbeli, akár más tisztségeket is fel kellett volna ajánlani. Tehát itt a tetemrehívásra vagy felelősségre vonásra gyakorlatilag, akik részt vettek ennek a politikának a szolgálatában, ezek mind alapot adnának erre. Ilyen úton nem lehet haladni. Sem azon az úton, hogy akarok, de csak félig-meddig, igazságot szolgáltatni, sem azon az alapon, hogy elindul egy boszorkányüldözés vagy tetemrehívás.” Tehát a párt politikája ebben a helyzetben csak egy irányba mutathat. „Nagyon lényegesnek tartom [...], ezt hangsúlyozzuk mindenütt, itt megbékélésre hívunk, még hozzá olyan megbékélésre, amely kizárja a tetemrehívást.”¹⁸

Ez a megbékélés politikája, ez állt az események kezelésének középpontjában. Nagy Imre temetésének előkészítése már e jelszó jegyében zajlott. E politika lényege tömören annyit jelentett, hogy a hatalom elismeri, a rendszer, amit működtetett, történelmi bűnököt követett el, és fejet hajt az áldozatok előtt, a társadalomtól azonban elvárja, hogy a megbékélés jegyében ezzel elégedjen is meg. Aki ezt az alkut nem fogadja el, akár balról, akár jobbról vagy bármilyen más politikai irányból, szélsőséges csoportosulásként lesz definiálva.

Nagy Imre újratemetése, amelyet a párt nagy igyekezettel próbált a megbékélés emléknapijává deklarálni, egyben főpróbája is volt a megbékélés politikájának.

*

18 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 1000.

Az újratemetés előkészítését óriási figyelemmel és nem kis aggodalommal kísérte a párt. Az esemény operatív előkészítése minden bizonnyal a rendszer történetének legalaposabb és legnagyobb apparátust megmozgató állambiztonsági feladata volt. A temetés előtti utolsó KB-ülésen kézzelfogható volt a feszültség, és alig akadt hozzászólás, amelyik így vagy úgy ne fejezte volna ki aggodalmát a temetés kiszámíthatatlan következményei kapcsán. „Alig két hét van a temetésig. Meggyőződésem szerint ez nagy erőpróba lesz a társadalom, a párt, a rendszer, a belső viszonyaink szempontjából”¹⁹ – fogalmazott Horn Gyula.

A temetés állambiztonsági előkészítése bizonyítja, hogy mennyire komolyan vette a párt a temetésben rejlő veszélyeket, és a befolyásolás irányai szemléletes képet adnak arról, hogy a 89-es átmenet időszakában mitől félték, milyen tendenciákat igyekezett elkerülni, és milyen irányba próbálták vezetni a társadalmat.

A KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. április 28-ai ülésének – amelyről fentebb már idéztünk – első napirendi pontja „Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedések, az ellenük folytatott büntető eljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei” volt. Egy a bizottság ülésére összeállított belügyminisztériumi jelentés Nagy Imre és társai temetésének előkészületeiről ismerteti a legfontosabb körülményeket, beszámol arról, hogy a Belügyminisztérium szervei a temetés előkészületeit továbbra is figyelemmel kísérik. Folytatják az eseményt szélsőséges elképzelések megvalósítására felhasználni szándékozó személyek és csoportok felderítését, ellenőrzésüket megszervezik, a lehetséges megelőző, akadályozó, korlátozó, elterelő, befolyásoló intézkedéseket megteszik. A június 16-ai események zavartalan lebonyolítására – külön tervek alapján – biztosító intézkedéseket fogantatosítanak.

Még az ülés vitája előtt Grósz Károly javasolta, hogy találkozájukról ne adjanak ki kommunikét: „Tudniillik az első napirend tartalma olyan, hogy csak elindítjuk a telefonok özönét, nem fogunk tudni megkapaszkodni...” – érvelt a főtktár. Kótai Géza azonban felhívta a figyelmét, hogy a *Népszabadság*ban már megjelent Thürmer elvtárs nyilatkozatában, hogy a témát a bizottság tárgyalni fogja. Grósz Károly talán kissé feszülten reagálva azonban fenntartotta álláspontját: „Amit most elsőnek tárgyalunk. Tulajdonképpen ezzel van görcsöm... Erről ne legyen, hát összekuszáljuk a frontot” – fűzte hozzá, majd rátértek a napirendre, Horváth István kapott szót, aki Király Béla beutazásával kapcsolatban afelől érdeklődött, hogy a Belügyminisztérium hogyan döntsön a beutazási engedélyekkel kapcsolatban: „Szóval, hogy tehát kiadjuk-e nekik. Nekünk és nekem az a javaslatom, hogy adjuk ki ezt, nem tudjuk elkerülni. Ugyanakkor lépéseket kellene tenni abban az ügyben, ez politikai természetű és diplomáciai természetű. Hogy azért nekik itt megfelelő magatartás-szabályaik legyenek, hogyha itt, Magyarországon vannak.” Néhány hozzászólás után a következőt is hozzáfűzte: „Ha Nagy Imrét rehabilitáljuk, akkor itt vacakolni azon, hogy a Király Bélát meg a többieket beengedjük vagy nem engedjük, meg a Nagy Imrének

19 I. m. 998.

a temetését megengedjük, hátha azt elviseljük, ehhez képest, hogy most idejön 500 vagy 600 ember, mindegy, hogy kik vannak rajta egyébként. [...] nem az a zavaró, hogy mit szólnak a Pongráczhoz, mit szól a társadalom. Itt az egész 56, illetve a Nagy Imre.”

Grósz Károly az újratemetés után esetlegesen kialakuló rendszerellenes tömegdemonstráció kapcsán kifejtette, hogy egy nagyon precízen és pontosan kidolgozott forgatókönyvet kell az illetékes szerveknek készíteniük, „meg kell jelölni azokat, akiknek ebben dönteni és parancsot adni, én azt hiszem, ezt kormányzati szinten kell megtenni” – tette hozzá.

Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére megalakult az állambiztonsági szervek operatív bizottsága, melynek feladata volt a temetés előkészítését és lebonyolítását végrehajtani. A bizottság külön Intézkedési Tervet, ehhez kapcsolódó Sajtótervet és június 16-ára konkrét Operatív Biztosítási Tervet dolgozott ki, amelyben – a hivatalos meghatározás szerint – „a fő hangsúly a kegyeleti jelleg erősítése, a nemzeti gyászra és a nemzeti megbékélésre, az új közmegegyezés előkészítését szolgáló titkosszolgálati tevékenységre helyez[ődött].”²⁰ Május 9-én tartott ülés a bizottság feladatát a konkrétumokra is kitérve az alábbiakban határozta meg:

„A politikai vezetés álláspontja az, hogy a temetés teljes nyilvánosságát biztosítani kell, azon mindenki részt vehet, [...] de nem engedhető meg, hogy az esemény politikai demonstrációvá váljék, s ez ugyancsak nem engedhető meg a város más helyein sem. [...]

Emellett meg kell kísérelni a közvéleményt a kormány mellé állítani, ehhez minden eszközt igénybe kell venni. [...]

Az információszerezésen túl kiemelten kell kezelni az olyan kombinációkat, aktív intézkedéseket, amelyek a kegyeleti gondolkörre orientálnak, a rehabilitációt és a végtisztesség megadását helyezik előtérbe. Minden ettől eltérő kezdeményezést a lehetőségekhez képest akadályozni, korlátozni, eltéríteni kell. [...]

Hálózati pozíciókat dezinformálásra is fel kell használni. Elképzelhető, hogy az eseményt szélsőséges elemek akár fegyveres akciók végrehajtására is felhasználhatják, [...] ami visszarendezéshez vezethet. Lehet, hogy ezt a veszélyt is terjeszteni kell. [...]

Az illetékes külügyi tisztviselőn keresztül egy „baráti” beszélgetés keretében [...] tájékoztatást adjanak Mark Palmernek, az USA budapesti nagykövetének, és kérjék fel, hogy az alternatív szervezetekben meglévő ismeretségeit felhasználva igyekezzen az esemény kegyeleti jellegét erősíteni, a politikai demonstrációról lebeszélni. [...]

Ki kell választani azokat a hálózati személyeket, akik alkalmas pozícióban vannak, és az eseményeket az általunk kívánatosnak tartott irányba befolyá-

20 Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Budapest, 1996, Magvető Kiadó, 393.

solhatják. [Aláhúzás az eredeti szövegben.] Részükre részletes, személyre szóló feladattervet és magatartási vonalat kell kidolgozni. [...]

A független lapoknál meglevő pozícióinkat fel kell használni olyan cikkek megjelentetésére, amelyek azt sugallják, hogy a nemzet érettségének bizonyítéka lesz [Aláhúzás az eredeti szövegben.], ha a június 16-ai események rendben zajlanak le.”²¹

A május 15-ei emlékeztető előirányozza, hogy „Az Intézkedési Terv folyamatos, gördülékeny mozgást igényel a végrehajtó szervek részéről, és olyan időzítést, hogy hatásának csúcspontja a temetés előtt egy-két héttel jelentkezzen”.

A jelentés külön hangsúlyozza, hogy „minden intézkedést, közlést, ‘következtetést’ lehetőleg áttételesen kell célba juttatni, hogy azokról ne lehessen rájönni egy központi akarat érvényesülésére”.²² [Aláhúzás az eredeti szövegben.] Az állambiztonság e fedőtevékenységével a későbbi értékelésében nem volt elégedett. Az újratemetés tapasztalatait összefoglaló jelentés, mely azzal a céllal született, hogy e tapasztalatokat október 23-ára való felkészülésre hasznosíthatóvá tegye, hangsúlyozza, hogy „a különböző kombinációkat, akciókat kellő körültekintéssel kell megszervezni arra is ügyelve, hogy a későbbiekben ne lehessen visszakövetkeztetni az állambiztonsági szolgálat kezdeményező szerepére. Pl. játszmás ügyek.” E passzusnál egy kézzel írt megjegyzés olvasható: „Oda kell figyelni, hogy jun 16-nál felmerült, hogy a TIB-et irányítottuk!”²³

Hogy érzékeltessük az állambiztonsági szervek munkájának alaposságát és tevékenységük irányát, idézünk néhány részletet a további bizottsági ülések beszámolóiból.

Taktikai szempontból is nagy hangsúlyt helyeztek az emigráció befolyásolására, hiszen politikájuk hatékonyságát nagymértékben erősíti, ha a megbékélési politika jegyében nyilatkoznak az emigráció tekintélyes egyéniségei. Ezért különös figyelmet fordítottak Király Béla és Kopácsi Sándor befolyásolására, akiknek baráti körökből beszervezett ügynökökön keresztül igyekeztek meggyőződéssé tenni a megbékélés gondolatát. E két személyt különös körültekintéssel tartották szem előtt. Az operatív bizottság május 15-ei ülésének emlékeztetője szerint: „A BM III/I., III/I. és a III/III. csoportfőnökség [...] Kapcsolatba léptek Kopácsi Sándorral, aki megerősítette a Magyar Nemzetben megjelent levelét, annak pozitív kicsengését.²⁴ [...] A tárgyalásokat folytatják vele, pozitív hozzáállása erősíthető. [...] Király Bélával szintén van kontaktus, ő ridegebb Kopácsi-nál, de valószínűleg hajlandó a mi elképzeléseinket erősíteni.

21 Hankiss Ágnes (szerk.): *Állambiztonsági játszmák, 1988–1989*. Budapest, 2012, Hamvas Intézet, 103–108.

22 Kenedi: i. m. 279.

23 Uő., uo. 399.

24 A cikk címe: Torontói üzenet.

„A MTV Panoráma című műsorának forgatócsoportját Király Bélához (USA) és Kopácsi Sándorhoz (Canada) utaztatjuk „Erdélyi Lajos” fn. tmb. segítségével. [...] Feladat: [...] mindkét személy ítélje el a temetés politikai indítékú felhasználását.”²⁵

A BM III/II. csoportfőnökségnek utasításba adták, hogy Király Bélát június 9-étől 23-áig 3/e és 3/a rendszabály útján ellenőrizzék.²⁶

Az emigráció befolyásolását célozta – idézet az állambiztonság emlékeztetőjéből –, hogy „Mark Palmer USA-nagykövet felvette a kapcsolatot egy Charles Gáti nevű amerikai állampolgárral, és felkérte, hogy a temetésre beutazó emigránsok felé továbbítsa: csak azt tegyék, amit a szervezők mondanak, semmi attól eltérőt ne kezdeményezzenek, mert az nem lenne hasznos”.²⁷

Az emigráció körében végzett munka hatékonyságát jelzi, hogy az állambiztonsági jelentés május 22-én már arról ad számot, hogy „Az emigráció felé az információ betáplálása megtörtént”.²⁸ III/I. és III/II. csoportfőnökség pedig utasításba kapta, hogy állítsa össze „azoknak az emigránsoknak a listáját, akik pozitívan vagy akár csak nem elutasítóan fogadják a kormányzat megbékélést célzó politikáját”, és ahogy a jelentés megállapítja: „Ezek a személyek képezhetik a jövőben emigrációs politikánk bázisát.”²⁹

Fontos volt, hogy a Szabad Európa Rádió adásaira is befolyást tudjanak gyakorolni. A május 15-ei emlékeztető még csak tervként említi, hogy „Kísérletet tesznek a SZER irányába az általunk elképzelték szerinti hangvétel erősítésére”,³⁰ de figyelmeztet arra, hogy a „SZER felé tervezett intézkedést csak abban az esetben lehet megtenni, ha biztosítható, hogy nem fedik fel, hogy a mi kezdeményezésünk”.³¹ A május 22-ei emlékeztető már arról számol be, hogy a „SZER felé a tervezett kezdeményezés megtörtént, eredményessége 2 héten belül mérhető lesz”.³² Az egy héttel később íródott jelentés pedig már valószínűsíthetőnek tartja, hogy „a rádió a mi elképzeléseinknek megfelelő műsorokat fog sugározni”.³³

Természetesen az itthoni közvélemény szempontjából a hazai sajtó befolyásolása kulcsfontosságú feladat volt. Az állambiztonság által készített sajtótervek rögzítették, hogy mikor, melyik újságban, milyen cikk jelenjen meg a felelősök megjelölésével. Az elkészült cikkeket megjelenésük előtt be kellett mutatni a csoportfőnököknek.³⁴ Az operatív bizottság előirányozta, hogy „a rádió, a TV és az

25 Hankiss: i. m. 158.

26 Kenedi: i. m. 315.

27 Uő., uo. 278.

28 Hankiss, 113.

29 Kenedi, 323–324.

30 Uő., uo. 278.

31 Uő., uo. 279.

32 Hankiss, 113.

33 Uő., uo. 118.

34 Kenedi, 279.

MTI tartói a temetés napján tartózkodjanak az objektumokban, és két óránként tegyenek jelentést a központoknak”.³⁵

A közvélemény befolyásolására az egyházi kapcsolatokat is felhasználták. A III/III. csoportfőnökség 1. osztályát utasították, hogy hálózati személyeiket igazítsák el, a hívek körében a nemzeti megbékélés szükségességét hirdessék.

A temetésben részt vevő civil és politikai szervezetek ellenőrzését képletesen jellemzi, hogy június 1-jei Intézkedési Terv több mint 60 ügynököt nevesít, akikkel az operatív és megelőző intézkedésekben számolnak. A rendezvény operatív biztosításához pedig igénybe vették az Állambiztonsági Szerv teljes SZT-állományát.³⁶

A temetés másnapján készült négyoldalas jelentés megállapítja, hogy „az események, az előkészítés időszakában végrehajtott megelőző, befolyásoló intézkedések hatására, az előzetesen meghatározott tervek szerint rendben lezajlottak” – azzal együtt, hogy a jelentések és a visszhangok azonban nem voltak egyöntetűen kedvezők. Az idézett összefoglaló többek között megállapítja, „hogy az előzetesen eltervezett és a rendezőkkel történt megállapodás – amely a kegyeleti jelleg kidomborítását, a nemzeti megbékélés hangsúlyozását tűzte célul – a rendezvényeken nem dominált egyértelműen”.³⁷ A rendezvényen elhangzott három „uszító” beszéd volt az, ami a megbékélés és a kegyelet hangulatát megtörte. „Az elhangzott beszédek nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló nyíltan felvázolta – és esetenként követelte – a rendszerváltozás programját. Különösen érzékelhető volt ez Rácz Sándor és Orbán Viktor a Hősök terén, valamint Méray Tibor a temetőben elhangzott beszédében.”

„Megvan-e a lehetősége annak, hogy a magyar hősök véréből felvirágozhat a magyar szabadság?” – tette fel a kérdést Rácz Sándor saját magának. A válasza egyértelműen nem volt. Ennek oka a szovjet csapatok jelenléte, a kommunista párt léte, amely „görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz”, és a szétfolyó társadalom. Rácz Sándor mindhárom érveléssel súlyosan megsértette a megbékélés jegyében elvárt irányultságot. Orbán Viktor beszédében, fogalmaz a jelentés, „az MSZMP-t megvádolta azzal, hogy zsákutcába vezette az országot, és a ’magyar fiatalságtól elvette a jövőt’. Támadta a hatalom képviselőit, akik a ’forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázták’, és ’ma szinte tülekednek, hogy mintegy szerencsehozó talizmánként megérinthessék ezeket a koporsókat’. Méray Nagy Imre sírjánál mondott beszédében kifejtette, hogy közönséges gyilkosok voltak azok, akik „bitófára küldték” a temetetteket, és most „bearanyozott nyugalomban élvezik elvesztett hatalmuk megőrzött kiváltságait”. Ezek a mondatok súlyosan sértették az MSZMP érzékenységét.

A KB és a párt eseményt értékelő nyilatkozataiban azonban szinte tapintható volt a megkönnyebbülés. Mégis ezt az érzést talán az a levél adja vissza

35 Uő., uo. 324.

36 Uő., uo. 321–330.

37 Uő., uo. 389.

legérzékletesebben, amelyet egy az eseményekért felelős állambiztonsági tiszt fogalmazott a temetést értékelő jelentés kommentálásaként: „Kedves Feri! Köszönöm, profi anyag. [...] Kiegészítő magánmegjegyzéseim: – 100 000 embernél több volt kint, de ha csak 100 000 volt, az is önkéntesen, az ország különböző részéből méltóságteljesen demonstrált. Ez Palmer után szabadon: valóban történelemkönyvi fordulóponti eseményként lesz emlegetve. – Sajnos, hogy ezt a hatalmas tömeget a párt hallottai (sic!) tiszteletére nem az MSZMP mozgatta meg. – Bebizonyosodott, hogy az MDF kiváló tömegszervező és tömegirányító emberekkel és jó rendezőgárdával rendelkezik.³⁸ Ezt el kell ismerni, és ezzel hasonló 100 000-es MSZMP- rendezvényekkel versenyezni kell. OUK üdvözlettel: Imre (a nagydoktor lódoktor) P. S. OUK= Októberben Újra Kezdjük.”³⁹

23 nappal a Nagy Imre újratemetése után, június 29-én az OUK-jelszó jegyében megalakult az új állambiztonsági bizottság azzal a céllal, hogy október 23-a operatív előkészítését biztosítsa, az ülésen készült emlékeztető instrukciói szerint „ugyanazon vezérlő elvek alapján [...], mint az június 16-a előtt történt. Ezek továbbra is az új társadalmi közmegegyezés, a békés átmenet, a nyugodt, zavarmentes politikai fejlődés kell hogy legyenek a demokratikus szocializmusba [kézzel írt margószéli jegyzet].” Az újratemetés tapasztalatával a háta mögött az állambiztonság magabiztosan nézett a feladat elé. Voltak persze ebben a kihívásban is újszerű feladatok, hiszen „ideológiai” nehézséget jelentett, „hogy október 23-ának június 16-ával szemben nincs meg a kegyeleti, gyász jellege”. Valamint, ahogy az emlékeztető megállapítja, gyakorlati-szervezésbeli probléma, hogy „nem számíthatunk arra a konstruktív, segítő együttműködésre, amely a Történelmi Igazságtétel Bizottsága részéről az elmúlt hónapokban megnyilvánult”.⁴⁰ De minden áthidalható. A hatékony propaganda érdekében az emlékeztető azt a feladatot irányozza elő, hogy az ellenzék soraiban megfogalmazódó követeléseket fel kell mérni, s mindazokat, amelyek „az új közmegegyezés irányába hatnak, célszerű még a kinyilvánításuk előtt a hatalom oldaláról kezdeményezni”. Valamint „sugallni kell, ha kell, erőteljesen [kézzel írt, margószéli jegyzet], a társadalom felé, hogy érettségéről június 16-án bizonyos tanúságot tett, de október 23-án ennek minőségileg magasabb fokára lesz szükség”.⁴¹

38 A temetés megszervezésének és biztosításának felelősségét az ellenzéki szervezeteknek kellett vállalniuk. „Az esemény zavartalan lebonyolításáért a szervezőkre kell hárítani” – fogalmazta meg az instrukciót egy operatív bizottsági emlékeztető, 33. Az MDF állított ki 3000-es létszámú szervezőgárdát Lezsák Sándor irányítása alatt. Az MDF önkénteseinek rendfenntartói az egy évvel korábbi erdélyi tüntetésen már bizonyították hatékonyságukat.

39 A Belügyminisztérium – legfelsőbb politikai vezetésnek készült – jelentése Nagy Imre és társai újratemetéséről és az ezzel kapcsolatba hozható eseményekről: http://www.rev.hu/89/?p=107:18:2341959404363174::NO:RP,18:P18_DOC_ID:161 (utolsó letöltés: 2014. július 20.)

40 Kenedi: i. m. 398.

41 Kenedi: i. m. 398.